

Bioetika u BiH

Goran Grgec

U Sarajevu je 31. ožujka i 1. travnja 2006. održan Prvi međunarodni bioetički simpozij u Bosni i Hercegovini pod nazivom *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije*. Pokrovitelji simpozija bili su Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine te Franjevački provincijat Bosne Srebrene. U sklopu simpozija održana je i svečana skupština Bioetičkoga društva BiH, kojom je bioetičko društvo započelo s radom. Za predsjednika je izabran Sulejman Bosto s Filozofskog fakulteta u Sarajevu, a za predsjednika Skupštine društva fra Velimir Valjan, profesor na Franjevačkoj teologiji.

»Organiziranje prvog bioetičkog simpozija u BiH i osnivanje Bioetičkog društva BiH ujedinjuju se u jedinstveni projekt zasnivanja bioetike u BiH. Taj projekt treba poslužiti razvijanju bosansko-hercegovačke mreže međudisciplinarnog istraživanja na svekolikom području bioetike te poticanju znanstvene razmjene u europskim okvirima. Projekt želi okupiti stručnjake iz različitih disciplina i svih krajeva BiH, ali i iz drugih zemalja« – naglasio je prof. dr. Velimir Valjan u uvodnoj riječi. Simpozij je sastavom sudionika, kao i obrađenim temama, dao znatan poticaj za ostvarivanje toga projekta. Prijavljeno je 26 izlaganja, a još petnaestak ih je, iako su po temi i kvaliteti odgovarali simpoziju, zbog ograničena vremena trajanja ostalo neuvršteno u program. Sudjelovali su predstavnici svih četiriju vjerskih zajednica u BiH, dva člana Akademije nauka, profesori Teološkog, Filozofskog i Medicinskog fakulteta, Fakulteta islamskih nauka, liječnici kliničkog centra i Zavoda za zdravstvo, genetičari iz instituta u Sarajevu i Banjoj Luci te predstavnici ekološkoga projekta FONDEKO. Svojim su izlaganjima prisustvovali i gosti iz Njemačke (sveučilište Bochum), Albanije (sveučilište u Tirani), Makedonije (sveučilište u Skoplju) te brojno izaslanstvo iz Hrvatske (Zagreb, Split, Križevci, Rijeka, Pula). Sastav sudionika, ponajprije iz BiH, kao i institucije i zajednice iz kojih su došli na

simpozij, dopušta nam s optimizmom gledati na budući razvoj bioetičkoga projekta u BiH. Brojnost sudionika iz Hrvatske rezultat je višegodišnjih susreta na Lošinjskim danima bioetike, kao i 1. Bioetičkog foruma za jugoistočnu Europu, održanog u lipnju 2005. u Malom Lošinj.

Teme simpozija mogu se razvrstati u pet programskih cjelina, bez obzira na redoslijed izlaganja:

- Definicija bioetike, bioetika i znanost;
- Bioetika prema filozofiji, etici, teologiji;
- GMO;
- Medicina, zdravstvo i ljudska prava;
- Bioetika i medicina.

Definicija bioetike, bioetika i znanost

Velimir Valjan u temi *Definicija i sadržaj bioetike* upozorava da je sâm tvorac termina 'bioetika' V. R. Potter bioetiku godine 1971. definirao kao znanost o *opstanku*, godine 1991. govorio je o bioetici kao *moralnosti* opstanka, upozoravajući time na dva ključna pojma za razumijevanje bioetike. Bioetički pristup definira se kao 'interdisciplinarnan' ili 'multidisciplinarnan', čime se bioetika nastoji uklopiti u postojeći znanstveni sustav kao integrativna disciplina, tj. u njoj se mogu susresti različite znanstvene discipline: filozofija, teologija, medicina, pravo, ekologija itd. No, bioetiku nije lako definirati zbog širokoga spektra problema koji se na nju odnose. Treba je shvatiti kao integrativnu disciplinu u koju ulaze najrazličitije perspektive da bi se u interakciji i dijalogu o konkretnim problemima uspostavio zajednički horizont. Upravo je kulturna raznolikost u BiH plodno tlo za razvoj integrativnoga pristupa, a time i bioetike.

Na ovu se temu nadovezalo izlaganje Ante Čovića *Integrativna bioetika i pluriperspektivizam*. Bioetika nije filozofska disciplina. Integrativna bioetika, dakle, integrira različite pristupe i perspektive u jedinstveni duhovni obzor. Pluralizam perspektiva njezino je metodološko polazište. Pluriperspektivizam je širi pojam nego što su to pojmovi: interdisciplinarnost, transdisciplinarnost, multidisciplinarnost i sl., jer ravnopravno uključuje i neznanstvene pristupe kao što su religijski, umjetnički, svjetonazorski, građanski itd., koje bismo mogli ujediniti pod nazivom – kulturne per-

spektive. Bioetika upozorava da znanstvene spoznaje ne nose u sebi normu kako ih upotrijebiti. Znanost, producirajući pogodnosti, stvara mnogo opasnosti za budućnost čovjeka, i to poglavito na dvama područjima: nuklearna fizika i genetika. Čovječanstvo ne može više biti vođeno takvom znanosti, nego mora tražiti drugo uporište za svoju orijentaciju, a to je bioetika.

Thomas Sören Hoffman u izlaganju *Bioetika i mnogostrukost pojmova prirode* upozorava na to da integrativna bioetika nije luksuz, nego nužnost! Čovjek kao razumsko biće ovladava prirodom, ali kao prirodno biće, ovisan je o njoj. Čovjek je biće slobode inkarnirano u svijet. No, uzimajući prirodu kao objekt, čovjek i samoga sebe pretvara u objekt. Kao primjer navodi kako je embrij samo objekt u petrijevoj posudi, a ne subjekt.

Sulejman Bosto u izlaganju *Znanost između »neutralnosti« i »odgovornosti« i višeznačnost etike odgovornosti* kao jedan od središnjih motiva bioetičke rasprave postavlja nužnost redefiniranja čovjekova odnosa prema prirodi, odnosno prema cjelini života. Na tom je tragu i pitanje o vrijednosnoj/etičkoj neutralnosti znanosti. Pri tome treba izbjeći simplificirane dileme »za« i »protiv« znanosti. Današnja aktivna intervencija čovjeka u svijet niukoliko nije nedužna, pa, po njegovu mišljenju, znanost nije i ne može biti neutralna. »Etička obaveznost« znanstvenoga znanja uključuje sposobnost odlučivanja o ciljevima i sredstvima sa stajališta mogućnosti vrednovanja izravnih i sporednih posljedica dotičnih znanja i čina. Nadalje se otvaraju pitanja je li etička samorefleksija imanentna znanosti ili joj je heteronomna te o kojem je tipu odgovornosti riječ: o kauzalnoj, personalnoj, empirijsko-personalnoj ili o normativno-personalnoj odgovornosti.

Hrvoje Jurić u izlaganju *Uporišta za integrativnu bioetiku u djelu Van Rensselaera Pottera* upozorava na to da je tvorac pojma bioetike svojom idejom *globalne bioetike*, bez obzira na to što je bioetiku poglavito razumijevao kao medicinsku bioetiku, dao uporište i poticaj za mogućnost razumijevanja integrativne bioetike.

Bioetika prema filozofiji, etici, teologiji

Mislav Kukoč, predsjednik Hrvatskoga filozofskog društva, u izlaganju *Filozofija i bioetika u Hrvatskoj*, upozorio je na zna-

čenje filozofskih skupova na Cresu te bioetičkih na Lošinju za razvoj hrvatske bioetike i njezinu čvrstu vezu s filozofijom, kao i poticaj Lošinjskih dana bioetike na razvoj bioetike u BiH.

Kiril Temkov izlaganjem *Etika i bioetika – jedinstvo suvremene etičke svijesti i morala* upozorava na to da je razvoj bioetike izazvan problemima opstanka u svim sferama života. Promjenili su se i značenje i standardi etičke svijesti i svakodnevnog morala, tako da je praktična etika postala centralni dio etičke znanosti. U tom su kontekstu bioetika te bioetička pitanja i norme najvažniji dio suvremene etike.

Dževad Hodžić u izlaganju *Teologijsko zasnivanje bioetičke odgovornosti – islamska perspektiva* upozorava na to da se bioetika danas koncipira kao *krizna etika* koja nastoji odgovoriti na svjetsko-povijesnu krizu znanstvenog raščlanjivanja prirode, prevrednovanja vrijednosti desakraliziranja života, gubitka metafizike i teoloških svjetonazorskih uporišta. U sagledavanju bioetičke odgovornosti važno je uvijek se iznova vraćati izvorima krize, religijskim duhovnim resursima i promišljati teološke osnove za razmatranje bioetičke odgovornosti. Zasnivanje bioetičke odgovornosti promatra se u perspektivi islamskih teoloških i ontoloških pojmova, islamskoga shvaćanja Prirode i čovjekove namjesničke odgovornosti u svijetu. Kao rezultat, pokazat će se da je problem pustošenja »vanjskog« svijeta i života, u biti problem pustošenja našega »unutarnjeg« duhovnog svijeta i života.

GMO

Naziv teme Ljubomira Berberovića *Genetička modifikacija živih bića – vrijednosti i opasnosti* najbolje odgovara onomu o čemu se u ovom kontekstu izlaganja govorilo, samo što je, ukupno gledajući, nešto veći naglasak stavljen na opasnosti. Akademik Berberović upozorava na hiperprodukciju znanosti u svijetu te da je danas priznato 5 000 znanosti ili podznanosti. Također upozorava na neravnomjeran raspored znanstvenih potencijala u svijetu, tj. od 40 znanstvenih središta, 36 ih je u Europi ili Sjevernoj Americi. Velik porast znanja i znanstvenih istraživanja postavlja kao nužnost kontrolu posljedica tih istraživanja. Od pojedinih su znanstvenika počeli stizati prvi apeli za zau-

stavljanje nekih opasnih smjerova istraživanja. Pri tome molekularnobiološka znanja dolaze u središte pažnje jer uzurpiraju temeljne prirodne mehanizme opstanka čovjeka: hranu, zdravlje i reprodukciju. I tu se otvara realan prostor za bioetiku.

Vojislav Trkulja iz Poljoprivrednog instituta RS (Banja Luka) u temi *Genetički modificirane biljke – Zašto da? Zašto ne?* korektno je iznio prednosti GMO usjeva koje navode proizvođači, a to su tri kompanije Monsanto, Sygenta i Bayer, a zatim je naveo iskustva farmerâ, skandale vezane uz neuspjele GMO proizvode, kao i rizike koje za prirodnu reprodukciju i ljudsko zdravlje nose upravo GMO.

Kasim Bajrović i Rifat Hadžiselimović iz Instituta za genetičko inženjerstvo i biotehnologiju u Sarajevu u temi *GMO i biosigurnost u BiH* također iznose podatke o rasprostranjenosti GMO usjeva u svijetu i o opasnostima što ih oni nose za biosigurnost te na kraju upozoravaju da BiH nema biosigurnosnu politiku, pravnu regulativu vezanu uz GMO (ni što se tiče sadnje, ni obilježavanja takvih prehrambenih proizvoda), a nema ni službenoga tijela koje bi se time bavilo.

Marijan Jošt u izlaganju *Utjecaj poljoprivredne tehnologije na okoliš i sigurnost hrane* upozorava na nevjerojatno bogatstvo biološke raznolikosti živih bića na kugli zemaljskoj. Taj je život otporan gotovo na sve prijetnje i opasnosti – osim na ljudsku destruktivnost. Čovjek u svojim genetičkim intervencijama mehanički prebacuje pojedine gene, zanemarujući interaktivnu cjelovitost ekosustava. Posljedica takve intervencije jest smanjenje biološke raznolikosti, čime se ugrožava čovjekova budućnost. Proizvodnju GM usjeva kompanije opravdavaju humanom borbom protiv gladi u svijetu. No, svijet danas proizvodi više hrane nego što su to potrebe svih njegovih stanovnika, ali hrana nije ravnomjerno raspodijeljena.

Medicina, zdravstvo i ljudska prava

Lidija Gajski u izlaganju *Medicinska znanost u službi kapitala* upozorava na etičke probleme i narušavanje ljudskih prava, koji nastaju kad privatni kapital, vođen logikom profita, preuzima medicinsku znanost. Rezultati kliničkih i drugih istraživanja ugađaju se prema potrebama komercijalnih naručite-

lja, a predmet istraživanja postaje samo ono što je profitabilno. Istraživanja lijekova za bolesti koje dominiraju posebno među siromašnim narodima, ne ulaze u tu kategoriju. Marketing i PR (odnosi s javnošću) ovladali su medicinskom znanosti. Ne samo lijekovi, nego i bolesti, a i same zdravstvene studije, poprimili su karakteristike robe. Lijekovima se dugoročno liječe zdravi ljudi, što je nedjelotvorno i opterećuje zdravstvene fondove, ali je profitabilno zbog brojnosti populacije, dok se istodobno uskraćuju medicinske usluge sve većemu broju onih koji doista trebaju adekvatnu zdravstvenu skrb.

Arif Smajkić i Aida Rudić u radu *Etički aspekti stanja ljudskih prava na život i zdravlje građana u BiH* iznose rezultate četverogodišnje studije o ljudskim pravima na život, zdravlje i socijalnu sigurnost. Ističe se kritično loše stanje sigurnosti građana, i to posebno u trima populacijskim skupinama: povratnici, raseljeni i nacionalne manjine te su utvrđene situacije da su građanima umanjena ili uskraćena prava na zdravstvenu zaštitu, obrazovanje, slobodu kretanja i stanovanja, hitnu medicinsku uslugu, cijepljenje djece, lijekove. Tomu pogoduje i činjenica da u BiH postoji 12 različitih zdravstvenih sustava.

Ismet Cerić i Jasmina Krehić pod naslovom *Iskustva u radu Etičkog komiteta Kliničkog centra Sveučilišta u Sarajevu od 1997. do 2005.* – opisali su rad Etičkog komiteta koji se sastojao od sedam liječnika, dvaju predstavnika religijskih zajednica, pravnika i socijalnog radnika. Komitet je pratio znanstveno-istraživački rad, znanstvenoistraživačke projekte, pojave eventualnih stručno-profesionalnih propusta, razmatrao probleme i propuste vezane uz odnos liječnik – bolesnik te pitanja moguće korupcije i raznih zloupotreba. Postojanje i rad takvoga etičkog komiteta nije, nažalost, pravilo, nego iznimka u BiH.

Bioetika i medicina

Bioetika kao znanstvena disciplina nastajala je i prvotno se razvijala kao medicinska bioetika, posebno vezana uz bioetička pitanja kraja života, eutanazije (nasilno prikraćivanje života) i distanazije (nasilno produljenje života) te postavljanje etičke granice kraja života, koja zbog tehničkih mogućnosti suvremene medicine postaje sve nejasnija. Tim su se pitanjima pridružila

i ona koja se odnose na početak života (etički status embrija, bioetički aspekti abortusa, etički aspekti suvremene asistirane reprodukcije).

Nada Gosić temom *Bioetika i kultura dijaloga u medicini* govori o nužnosti interdisciplinarnosti u medicini te o potrebi da se zamisli medicinskih, humanističkih i društvenih znanosti o pitanjima koja su po svojoj naravi bioetička, skupe i razmotre u bioetici. Kultura dijaloga u medicini vidi se na dvama osnovnim područjima:

- prvo, potreba da uz zdravstvenog radnika i pacijent sudjeluje u odlučivanju;
- drugo, interakcija medicinskih znanstvenika sa znanstvenicima humanističkih usmjerenja.

Takav se dijalog i vodio na ovom simpoziju, upravo između liječnikâ i teologâ, što se može vidjeti po samim naslovima njihovih tema. Od teologa su izlagali: Ivan Bubalo »Svetost života« ili »kvaliteta života«?, Luka Tomašević *Smrt i njezino (ne)dostojanstvo* i Tomislav Jozić *Etički status embrija*, a od liječnika su govorili: Faris Gavrankapetanović *Bioetika umirućih*, Bardhyl Çipi *Pravni i bioetički aspekti abortusa u Albaniji* i Srećko Šimić *Etički aspekti suvremene asistirane reprodukcije*.

Na kraju simpozija izraženo je zadovoljstvo zbog velikoga broja pitanja koja su otvorena i koja zahtijevaju daljnji rad te bioetičke susrete. Iako je bilo preuranjeno očekivati da će Simpozij donijeti konkretne zaključke, tri su se nametnula sama od sebe:

1. Potreba da se u BiH hitno donese zakonska regulativa vezana uz GMO.
2. Snažna poruka o osnivanju bioetičkih komiteta pri zdravstvenim ustanovama.
3. Potreba bioetičke edukacije.

Navedeni zaključci na najbolji način potvrđuju koliko je spomenuti skup bio uspješan i plodonosan.